

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

12(21)

2012

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**RELIGIJOS ETNOLOGIJA
IR LIAUDIŠKASIS PAMALDUMAS**

Sudarytojas JONAS MARDOSA

**ETHNOLOGY OF RELIGION
AND FOLK RELIGIOSITY**

Edited by JONAS MARDOSA

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete, SocINDEX with Full Text

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	7

Straipsniai / Articles

Religijos etnologija ir liaudiškasis pamaldumas / Ethnology of Religion and Folk Religiosity

Jonas Mardosa

Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religiją ir liaudiškąjį pamaldumą: paradigmų ir tyrimo turinio klausimai	9
Introduction to the Ethnology of Religion, Folk Religion and Folk Piety: Paradigms and Research Content. Summary	27

Halina Bondarenko

Šiuolaikinė ukrainiečių liaudiškojo religingumo transformacija	31
Modern Transformation of Ukrainian Folk Religiosity. Summary	48

Skaidrė Urbonienė

Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir/ar lietuviškumo manifestacija	51
Cross Crafting in Emigration: Manifestation of Religiosity and / or Lithuanian Identity. Summary	72

Jonas Mardosa

Verbos sakralumas ir kasdieniškumas: lytiškumo dimensija	75
Sacred and Profane Aspects of Palm Sunday <i>Verba</i> : the Dimension of Gender. Summary	101

Rimantas Sliužinskas

Mirties kaip miego samprata Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų tradicijoje	105
The Understanding of Death as Sleeping in the Evangelical Lutheran Tradition of Klaipėda Region. Summary	120

Aušra Kairaitytė

Bibliinių ir hagiografinių siužetų plėtotė tradiciniame lietuvių folklore	123
The Development of Biblical and Hagiographic Plots in Traditional Lithuanian Folklore. Summary	142

Liudmila A. Tulceva

Sakralusis supimosi universumas rusų agrariniame kalendoriuje	145
The Sacral Universe of the <i>Kachalnoe</i> Day (before St Peter's Fast) in the Russian Agrarian Calendar. Summary	163

Kiti straipsniai / Other articles*Darius Daukšas*

- Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas *ribinėse zonose* 167
Lithuanian Poles: Constructing Ethnic and National Identity in Border Areas.
 Summary 192

Diskusijos / Discussions*Irma Šidiškiene*

- Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose:
 metodologinis požiūris 195
 Topography of Anthroponyms and Toponyms in Ethnographic Texts:
 Methodological Approach. Summary 213

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Pertti J. Anttonen. Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-
 State in Folklore Scholarship (*Lina Būgienė*) 215
 Teodoras Lepneris. Prūsų lietuvis. V. Gerulaitienė (pareng.) (*Žilvytis Šaknys*) 221
 Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose.
 V. Čiubrinskas (sud.) (*Vida Savoniakaitė*) 224
 Rasa Čepaitienė. Paveldosauga globaliajame pasaulyje (*Vytautas Tumėnas*) 228

Konferencijos / Conferences

- 23-ioji AABS konferencija „Globalioji Baltija: ateinantys dvidešimt metų“
 (*Auksulė Čepaitienė, Ieva Kripienė*) 238
 12-oji EASA konferencija Paryžiuje (*Vida Savoniakaitė, Vytis Čiubrinskas*) 243

Sukaktys / Anniversaries

- Venantui Mačiekui – 75-eri (*Gražina Kadžytė*) 249

lietuvių migrantų Šiaurės Airijoje identiteto savybes – ar jie vis dar iš Lietuvos, o gal jau tapę vietiniais; ar vis dar migrantai, o gal jau Jungtinės Karalystės piliečiai; ar jau įleidę šaknis, o gal, kaip tikri transnacionalinių ryšių reprezentantai, vis dar kelyje; arba esantys nei ten, nei čia, o gal atvirkščiai – ir ten, ir čia?“ (p. 159).

Lietuvių migrantų tautinės tapatybės transformacijos, pasak Irenos Šutinienės, tai *aktualizuotas-stiprėjantis* ir *stiprėjantis* lietuviškasis identitetas. Pirmasis skirstomas į racionaliai pasirenkamą, ambivalentišką-structūrinį, gyvybinį, diasporinį-atstovaujamąjį ir diasporinį-veikiamąjį lietuviškumą. *Stiprėjantis* lietuviškasis identitetas skirstomas į ambivalentišką-asimiliacinius ir ambivalentišką-kosmopolitizuotus identitetus (p. 163–184). Viena svar-

biausių migracijos sudedamųjų dalių yra aukšto intelekto žmonių mobilumas. Anot Ingridos Gečienės, atstumas ir gyvenamoji vieta šiuolaikiniame pasaulyje nebeturi lemiamos reikšmės tapatybei – galima jaustis Lietuvos dalimi ir daugelį metų gyvenant toli nuo šalies (p. 200). Kita vertus, konstruojama ir stipri transnacionalinė pasaulio piliečio tapatybė.

Lietuvių tapatybės daryboje, be abejonės, stiprėja individualūs sprendimai ir pasirinkimai. Didėja kintančių situacijų vaidmuo (Savoniakaitė Vida. 2011. Įvadas, Savoniakaitė V. (sud.). *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 8–14. Vilnius: LII leidykla.). Straipsnių autoriai domina skaitytoją teorinių požiūrių į tapatybę analize ir intriguoja naujais atsakymais, ką reiškia *būti lietuviui*.

Vida Savoniakaitė
Lietuvos istorijos institutas

Rasa Č e p a i t i e n ė. **Paveldosauga globaliajame pasaulyje**. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010. 375 p.: iliustr.

Rasos Čepaitienės monografija apie paveldosaugą globaliajame pasaulyje – tai fundamentali studija, vertinga ne tik paveldosauginiu požiūriu. Ji ne mažiau aktuali ir kultūros, ir meno istorijos, muzeologijos, archeologijos, gamtosaugos specialistams. Šioje studijoje autorė nuosekliai rutulioja idėjas, plėtotas ankstesniame savo veikale *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje* (Vilnius, LII ir VU, LII leidykla, 2005, 467 p.), gilina paveldo sampratos istorinės ir geografinės sinchroninės ir diachroninės dinamikos pasaulyje tyrimus, siekia apibendrintai pateikti paveldosaugos problematikos pasaulinį

kontekstą. Svarbu pabrėžti, kad ši monografija yra skirta ne tik (ar ne tiek) Lietuvos skaitytojui, ji orientuota į globalią auditoriją. Tai rodo ir anksčiau pasaulį išvydęs šios monografijos trumpesnės versijos vertimas į rusų kalbą (Чепайтене Раса. 2010. *Культурное наследие в глобальном мире*. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 296 c.).

Autorė analitiškai atskleidžia paveldo sampratos daugialypumą ir jo tyrimų interdisciplinišką pobūdį, į paveldą pateikia įvairiapusį požiūrį: kaip į istorijos ir kultūros istorijos elementą, kaip nulemtą kultūros paminklo apibrėžties plėtos, aiškina itin opias paveldo sąsajas su tapatumo koncepcijomis ir ideologija, nagrinėja ir paveldo naikinimo tipologiją.

Aptardama kultūros paveldo objektų sampratos ir jų apsaugos raidą, ji pažymi sparčiai augantį dėmesį urbanistiniam

paveldui, o ypač materialaus kultūros paveldo kompleksiniam ryšiui su gamtine aplinka bei specifiniam gamtiniam kultūros paveldui, kultūriniam kraštovaizdžiui, kitaip tariant, aktualėjančiai gamtinio ir kultūros paveldo sampratų integracijai. Autorė atkreipia dėmesį ir į naujai kylančią nematerialiojo paveldo koncepciją, jos plėtrą ir savitas jo apsaugos strategijas. R. Čepaitienė kritiškai atskleidžia ir opius kultūros paveldo tapimo kultūrinės pramonės sudedamąja dalimi aspektus, šio reiškinio privalumus ir trūkumus.

Požiūrį, artimą kultūros filosofijai, autorė plėtoja kritiškai nagrinėdama kultūros paveldo interpretacijų nuostatas ir strategijas. Ji parodo, kad rūpestis paveldu visada susijęs ne tik su jo apsauga, bet ir su eksponavimu tiek originaliose jo kilmės vietose, tiek perkėlus į muziejus. Ji atskleidžia, kad tai, kokius kultūros paveldo objektus visuomenė ar specifinės galios struktūros interpretuoja, tai, kaip juos animuoja, aktualizuoja, koks jiems tenka sociokultūrinis, ideologinis vaidmuo, lemia ir subjektyvūs, ir objektyvūs veiksniai. Autorė taikliai parodo reliatyvų paveldosaugos mokslo savarankiškumą šioje srityje – aiškėja, kad svarbesnį vaidmenį vaidina ne tiek specialistų nuomonė, kiek visuomenės ar galios elito ideologinės nuostatos, idealai, svajonės, ateities strategijos ir istorinės fantazijos bei praeities vertinimai ir madingos jos interpretacijos.

Autorės įžvalgos apie paveldo ir kultūrinės atminties vaidmenį konstruojant tapatybę ir kultūros politiką skatina susimąstyti apie glaudžią paveldo ir paveldosaugos sampratų bei praktikų sąsają su ideologija. Tai verčia naujai pažvelgti į paveldą kaip į savotišką ideologijos reiškinio atmainą. XX a. Lietuvos patirtis ypač gerai padeda pamatyti paveldo sampratos ir jo tvarkybos pokyčių itin stiprią priklausomybę nuo kardinalių ideologijos pokyčių. Šia prasme R. Čepaitienės monografija –

tai kultūros ir ideologijos ryšius, mentaliteto reiškinius naujoviškai mūsų padangėje nušviečiantis tyrimas, turintis sąlyčių su kultūros filosofija, sukeltantis itin daug minčių, laužantis modernistiniam akademizmui įprastus mąstymo standartus ir nuomonės vienpusiškumą, atveriantis itin plačius ir daugiapusius kultūros reiškinų analizės, interpretacijos horizontus. Autorės nuomonė ir vertinimai persmelkti postmodernistinei minčiai būdingu „diplomatišku“ reliatyvumu, nekategoriškumu, atsargumu.

Apmąstant autorės išsakytas mintis kyla išvada, jog paveldosaugos srities mokslų siekiamas „objektyvumas“, deja, gali būti veikiamas aktualių visuomenės, valdžios, užsakovų ar net pačių tyrėjų ideologinių nuostatų. Kita vertus, mokslo atradimai ir požiūriai savo ruožtu gali lemti pokyčius vyraujančiose ideologijose.

Autorė į paveldosaugos reiškinį pažvelgė itin plačiai, išties globaliai. Jai pavyko išsamiai atskleisti paveldosaugos teorijų, koncepcijų ir filosofijų reliatyvumą, dinamiką, jų ryšį su ideologiniais diskursais, civilizacijų skirtumu. Vienas vertingiausių šio darbo aspektų – vietinio regioninio, nacionalinio, o ypač europocentrinio požiūrio į paveldą atsisakymas, kolonijinio požiūrio kritika. Iškeldama pokolonijinio diskurso svarbą, parodydama kitokius Rytų bei Amerikos čiabuvių kultūrų paveldosaugos teorinius aspektus, R. Čepaitienė pateikė itin taiklių ir neįprastų mūsų akademinėi minčiai įžvalgų ne tik apie Rytų ir Vakarų civilizacijų santykio su paveldu, bet ir pačios paveldosaugos skirtumus: Rytuose akcentuojamas nematerialusis, Vakaruose – materialusis paveldas (p. 172–189). Šioje vietoje norisi atkreipti dėmesį, jog Rytų Europa ir Lietuva taip pat turi specifiką – tolygesnį dėmesį ir vienai, ir kitai sričiai.

Tyrinėtoja įžvelgia pokolonijinio diskurso, santykio su kultūrinio imperializmo palikimu

svarbą ne tik buvusioms kolonijinėms valstybėms, bet ir pokomunistinėms šalims (p. 166–167). Ši jos išvalga, manau, yra labai reikšminga ir perspektyvi šviežiau permaštant pastarųjų šimtmečių Lietuvos kultūros istoriją kaip nuolatinę rezistenciją prieš įvairaus pobūdžio kultūrinį imperiaлизмą, jos mėginimą gydytis nuo primestų kompleksų arba kūrybingą bendradarbiavimą, kolaboravimą arba tiesiog pasidavimą galingesnių kultūrų diktatui. Lietuvių kultūra, kovodama dėl savo unikalumo ir išlikimo, neabejotinai susiduria su panašiomis paveldosaugos problemomis kaip ir pokolonijinės valstybės. Tai ir „degantys“ nacionalinio tapatumo kūrimo ir išsaugojimo uždaviniai, ir savojo bei svetimo paveldo dichotomijos problemos, ir kultūros vertybių perkainojimas ne kolonistų, bet savo autentiškos patirties ir poreikių akimis.

Autorė akivaizdžiai parodo paveldosaugos sampratos ryšius su vyraujančiais visuomenių idealais ir populiariomis visuomenių ar valstybių ideologijomis. Kita vertus, ypač pastaraisiais laikais paveldosauga tampa vis labiau susijusi su globalia teorinės mokslinės minties raida ir paveldosaugos mokslo, siekiančio objektyvumo ir maksimalaus kultūros vertybių išsaugojimo, siekais. R. Čepaitienės studija, būdama skirta ne specifinei paveldosaugos praktikos procesų apžvalgai, bet būtent teorinės minties įvairovės aptarimui, paveldosaugos koncepcijų raidos logikos ir priežasčių konteksto analizei, tampa aktuali ir šiuolaikinės kultūros antropologijos, menotyros, etnologijos, archeologijos, istorijos teorinėms nuostatoms ir kelia nemažai naujų išvalgų.

Atskleistos interdisciplininės šiuolaikinės paveldosaugos problemos akivaizdžiai rodo, jog plėtojant šią mokslo sritį prasminga būtų puoselėti kur kas gyvesnį įvairių humanitarinių mokslų sričių dialogą. Drauge tampa akivaizdu, jog ir tiesio-

giai nesusiję su kultūros paveldu mokslai daro įtaką paveldosaugai ir gali prisidėti rutuliojant ne tik teorinę jos mintį, bet ir siūlant konkrečias naujas paveldosaugos realizavimo strategijas.

Negailėdamas autoriui pagyrimo žodžių, drauge norėčiau pateikti tam tikrų pastabų.

Tenka apgailėstauti, kad šios monografijos pavadinime ir tyrimo įžangoje nėra paaiškinimo, jog šis veikalas yra šiuolaikinių pasaulio paveldosaugos teorijų (ar teorinės minties) analizė (ar apžvalga). Tik gerai įsigilinus į knygos turinį aiškėja (tikiuosi, kad neklystu), kad pagrindinis autorės tyrimo šaltinis yra kitų autorių išimtinai teorinio pobūdžio darbai. Tokiu atveju, įžangoje nusakant autorės tyrimo uždavinius, trūksta paaiškinimo, jog autorė siekia atlikti statišką (ne istoriografinę) šiuolaikinių paveldosaugos koncepcijų ir teorinės minties apžvalgą, analizę ir klasifikaciją. Kita vertus, iš pirmo žvilgsnio ši studija turi aukštosios mokyklos vadovėlio bruožų (tai liudija rusiškasis jos variantas, skirtas EHU), tačiau būtina įvertinti tai, jog šis darbas nėra paprasta paveldosaugos koncepcijų ar jų mokyklų klasifikacija bei jų raidos apžvalga. Visų pirma išvalgiai kultūros istorijos teoretikei R. Čepaitienei rūpi atskleisti nepaprastai didelę ir komplikotą paveldosaugos sampratų įvairovę, parodyti, su kokiomis problemomis ir iššūkiais susiduria paveldosaugos mokslas ir praktika, ji siekia kuo plačiau atskleisti paveldosaugos teorijų civilizacinį, kultūrinį, istorinį, ideologinį kontekstą.

Akivaizdu, kad gilinantis į užsienio autorių teorines mintis iškyla pavojus per daug pasiduoti jų įtakai. Monografijos autorės kuklumas šiuo atveju daro „meškos paslaugą“, nes daugeliu atveju skaitytojui darosi neaišku, kaip atskirti originalias autorės išvalgas, savarankiškus analitinius apibendrinimus nuo kitų autorių idėjų. Todėl manau, kad tokoskyra tarp asme-

ninio autorės balso ir glausto kitų autorių idėjų nusakymo galėtų būti aiškesnė. Be to, R. Čepaitienė, neįrašydama savo tyrimo į istoriografinį kontekstą, nepadeda skaitytojui geriau suvokti šio veikalo visumos ir atliktų atskirų išvadų savitumo, naujumo Lietuvos ir pasaulio mokslo kontekste.

Kita vertus, sunku atsispirti užsienio autorių tekstų žavesiui, todėl daugumos nagrinėjamų klausimų ir problemų pavyzdžiai kultūros istorijoje imami iš užsienio, nors tyrimo vertė būtų dar didesnė, jeigu šioje monografijoje, leistoje Lietuvos istorijos instituto, būtų dažniau remiamasi Lietuvos atvejais ir daugiau daroma juos liečiančių išvadų. Tai pasakytina apie daugelį temų, kuriose lietuviškų realiųjų ignoravimas kartais sudaro įspūdį, jog knyga leista užsienyje ir rašyta užsienio autoriaus. Norėtusi daugiau sužinoti apie Lietuvos bei gretimų šalių paveldosaugos nuostatų santykį su globalėjančiu kontekstu. Juo labiau kad gimtojo, savojo kultūrinio regiono paveldosaugos aktualijos ir samprata neabejotinai yra autorės mąstymo atspirties taškas, kuriuo remiantis aptariami skirtingi, nauji, pažangūs ar keisti, netikėti požiūriai į paveldą, jo interpretaciją ir apsaugą užsienyje. Be abejo, monografijos užsibrėžta idėjų aprėptis yra ganėtinai plati, todėl tikėtina, kad autorė minėtų dalykus nagrinėti imsis kitose studijose ateityje. Tačiau aš degu nekantrumu išsakyti tam tikras įžvalgas ir pastabas jau dabar.

R. Čepaitienė, nagrinėdama globalizacijos reiškinio senumą, pavyzdžiu pasirinko Vakarų šalių moksle populiarų faktą apie Katalikų bažnyčios globalizacinę logiką, kuria remdamasi ji portugalų ir ispanų rankomis bandė evangelizuoti Naujojo pasaulio tautas (p. 17–18). Keista, kad primiršti liko lietuvių skaitytojui kur kas aktualesni faktai apie panašų Vatikano rėmimąsi vokiečių riterių-vienuolių rankomis, siekiant įvykdyti imperialistinę Baltijos šalių ir Prūsijos evangelizaciją.

Kalbėdama apie pseudoistoristines paminklų restauracijas ir jų pritaikymą turizmui, autorė kaip tipišką paveldo simuliakro pavyzdį pateikia iš Latvijos, „Arpajods“ viešbučio kavinės interjerą Siguldoje (p. 216). Tačiau lietuvių skaitytojui ne mažiau vertinga būtų sužinoti apie panašų atvejį, sukurtą netoli Vilniaus, buvusiame Norviliškių vienuolyne (Šalčininkų r., Dieveniškių istorinis regioninis parkas). Šia prasme itin aktualu būtų pamatyti ir Vilniaus Žemutinės pilies atkūrimo koncepcijų globalesnę teorinį pagrindą, artimą Vavelio pilies Krokuvoje rekonstrukcijos nuostatai. Kadangi Lietuvoje trūksta teorinių žinių apie tokio pobūdžio rekonstrukcijos galimybes, todėl viešojoje erdvėje gausu prasimanymų apie mėgėjišką, kičinį ar simuliakrinį tokios prieigos pobūdį.

Kiek vienpusiškas, labiau neigiamas reiškinio aspektus akcentuojantis, nepakankamai vietinėmis aktualijomis grįstas yra ir skyrius apie teminius parkus kaip paveldo interpretavimo būdą (p. 276–285). Norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad kaip priešingybė „disneilandizacijai“ gali būti suvokiamas nekomercinis, aukšto meniškumo kriterijais grįstas parko tipas – toks yra tautodailės skulptūrų parkas Juodkrantėje Raganų kalnas (1979–1981 m.), perteikiantis lietuvių tautosaką, patraukliai aktualizuojantis nematerialųjį paveldą – šalies mitologinę tradiciją. Todėl jo populiarumas neblėsta iki šiol. Edukaciniu požiūriu vertingas ir Grūto parkas. Pernai pasaulinio garso turistinis leidinys pavieniems keliautojams „Lonely Planet“ išrinko šį parką į keisčiausių pasaulio parkų dešimtuką. Sovietmečio laikų ideologine atmosfera patraukliai atkuriančio parko programines nuostatas nagrinėjau tarptautinėje M. Romerio universiteto konferencijoje „Pasaulis susideda iš pasakų“ (Tumėnas Vytautas. 2012. *The Symbiosis of Folk Culture and Postmodern Discourses in the Interpretation of the Soviet Ideolo-*

gy in Grutas Park Museum, Brūzgienė R. (ed.). *International Scientific Conference: the World is Composed of Stories. The Relationship between Discourses and their Transformations (Theses)*: 65–66. Vilnius: Mykolas Rōmeris University Institute of Humanities). O Liuksemburge įsikūrusiam Europos kelių institutui (kurio veiklą autorė aptaria 56 p.) tarptautinėje konferencijoje apie Europos istorinius parkus 2010 m., aptaręs politines šio parko funkcijas, esu pateikęs siūlymą įtraukti Grūto parką į tarptautinį parkų kelią, nes tai gali pagilinti demokratėjimo procesų plėtrą Rytų Europoje per istorijos edukaciją. Taigi, norisi atkreipti dėmesį į tai, jog Grūto parko atvejis įdomus ne tik kalbant apie smurto paveldą (p. 316–317), bet ir teminių parkų kontekste.

Reikėtų pabrėžti ir tai, kad patraukliausi šiuolaikiniai skansenai (etnografiniai parkai-muziejai po atviru dangumi), ypač Stokholmo skansenas, atidarytas 1891 m., turi nepaprastai daug sąlyčio taškų su teminiais parkais (performatyvūs, simuliaciniai, edukaciniai, rekreaciniai aspektai), nors Jurgis Gimbutas „skanseno“ terminą aiškino kaip etnografinių eksponatų parką. Kita vertus, autorės kartojamą populiarią nuomonę apie skansenų kilmės Vidurio ir Rytų Europoje bei Skandinavijoje priežastis – romantizmo ideologijos bei romantizmo siekį „ipaveldinti“ liaudies kultūrą (p. 173), manyčiau, vertėtų vertinti kritiškiau. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys ne tik į romantizmo, bet ir į protestantizmo reikšmę tautinių kalbų plėtrai (pvz., M. Mažvydo ir apskritai lietuvių raštijos gimimas Mažojoje Lietuvoje), tolerantiškesniam požiūriui į etnokultūros tradicijas (antkapinių paminklų krikštų fenomenas). Galbūt būtent protestantiškos nuostatos inspiravo pirmojo pasaulyje Stokholmo skanseno atsiradimą protestantiškoje Švedijos Karalystėje.

Anaiptol ne vien romantizmo estetika ar ideologija paskatino, sekant švedų

pavyzdžiu, 1905 m. įrengti lietuvininko sodybą-muziejų Prūsų Lietuvoje, Tilžėje, pavadintą „lietuvišku nameliu“. Tai buvo pirmasis muziejus po atviru dangumi Vidurio ir Šiaurės Rytų Europoje. Jis pergyveno Pirmąjį pasaulinį karą, hitlerininkų išpuolius nuo 1933 metų, Antrąjį pasaulinį karą. Bet po to, kai šis kraštas atiteko Rusijai, lietuviškas namelis buvo sunaikintas. Šis namelis gimė kaip kultūrinis politinis atsakas į pasaulio mokslininkų susidomėjimą mirštančios lietuvių tautos kultūra ir kalba. Tai skatino kultūrinį politinį lietuvių tautos atgimimą, jos modernų formavimąsi bei tautinės tapatybės, konsolidacijos ir nacionalinės reprezentacijos paieškas. Kiek vėliau, 1912 m., prof. A. Bezzenbergerio pastangomis Karaliaučiuje buvo įkurtas Rytprūsų Tėviškės muziejus. Penkių hektarų parke vyraujančią vietą užėmė lietuviška šešių trobesių ūkininko sodyba (Litauisches Gehöft). Kitoje vietoje buvo pastatytas lietuviškas žvejo namas ir kapinės su krikštais.

Nenorėčiau visiškai sutikti su autorės požiūriu, jog XX a. totalitariniai režimai siekė perkonstruoti ar nuvertinti nacionalinį tapatumą, o SSRS įsivyravo ideologija, iš aukšto žiūrėjusi į tautas (p. 44). Tokią interpretaciją reikėtų tikslinti, nes vokiškasis nacionalsocializmas, arba fašizmas, buvo pagrįstas modernios vokiečių nacijos kūrimu ir šovinizmu kitų atžvilgiu. Užmaskuotas rusų kaip imperinės tautos šovinizmas („vyresniojo brolio sindromas“) buvo būdingas ir SSRS ideologijai. Kita vertus, sovietiniam totalitarizmui perkonstruoti daugianacionalinės valstybės tautų nacionalizmo, matyt, nepavyko, nes jis tapo SSRS iširimo priežastimi. Tuo tarpu dabartinėje Vakarų civilizacijoje, priešingai, pastebima tendencija, jog nacionalinės valstybės praranda savo reikšmę ir, kaip pažymi pati autorė, europeizacija ir globalizacija irgi siekia išstumti paveldą,

grindžiamą tautinio tapatumo viršenybę (p. 45). Šioje vietoje kyla klausimas – kokia civilizacijai autorė priskirtų šiuolaikinį Izraelį, kurio ideologija grįsta stipriomis tautinėmis vertybėmis?

Mūsų erdvėje netikėtai suskamba kai kurie įžvalgūs autorės apibendrinimai, išsakyti skyriuje apie vandalizmo tipologiją. Ji aiškina: „...Lotynų Amerikoje ir kitur, kad krikščionių mesianizmas naikinęs ar perinterpretavęs kolonizuojamų tautų religines praktikas ir kulto vietas bei perėmęs jų sinkretines menines formas, buvo aiškus ikonoklazmo atvejis. Todėl esama teigiančių, kad vakariečiai buvo didžiausi istorijoje naikintojai, o vandalizmas yra būdas, kurio padedamos išsivysčiusios visuomenės „komunikuoja“ su „archaiškomis“ (p. 88). Vadinasi, šiuo atveju galime didžiuotis, jog Lietuva tuo metu nebuvo Vakarų civilizacijos dalis, nes nedalyvavo tarptautinėse vakarietiško vandalizmo akcijose.

Netgi priešingai, krikščionybės ekspansijos laikotarpiu Lietuvai buvo teikiamas archaiškos visuomenės statusas, o jos kultūra buvo tapusi vakarietiško vandalizmo auka – jos ikikrikščioniškas paveldas taip pat buvo naikinamas. Žinant, kaip rūpestingai aukštais kultūros gyvenimo standartais pasižyminčios buvusios Šventosios Romos imperijos, Austro-Vengrijos, Prūsijos šalys puoselėja savo paveldą, manau, lietuvių skaitytojui įdomu būtų sužinoti, kaip Europos paveldosaugos bibliografijoje yra vertinamas, teoriškai apibendrinamas minėtų šalių vandalizmas Abiejų Tautų Respublikos paveldo atžvilgiu XVIII a. pabaigoje (pvz., sugriauta Vavelio pilis Krokuvoje). Globalių paveldosaugos problemų kontekste pravartu būtų tipologiškai aiškiau apibrėžti ir carinės Rusijos agresiją prieš Vilniaus senamiestį – jo vartų, Žemutinės pilies ir kt. sunaikinimą, vėliau – SSRS inicijuotą Vilniaus senamiesčio griovimą pokariu (pvz., Vokiečių gatvės išplatinimas), prisidengiant melagingu argumentu apie karo padarinių likvidavimą.

Kadangi XIX a. Lenkijos materialiojo paveldo ir kalbos (nebuvo lenkų spaudos draudimo) atžvilgiu carinė Rusija kultūrinio vandalizmo tokiu mastu netaikė, galima daryti išvadą apie kitokią, tolerantiškesnę Rusijos politiką Lenkijos atžvilgiu, nulemtą slavofilijos ir panslavizmo ideologijos. Deja, nei apie šių, nei apie A. Bumbausko sumanytos „baltofilijos“, nei apie pangermanizmo ideologijų ir politikų sąsajas su paveldu monografijoje neužsiminama, nors jos turėjo reikšmingą specifinį poveikį visuomenės santykiui su paveldu. Tenka pripažinti, kad autorė nepakankamai pasinaudojo unikaliomis Lietuvos paveldo istorijos teikiamomis teorinių diskursų galimybėmis, todėl pateiktoje tipologijoje politiškai motyvuotas vandalizmas beveik nepabrėžiamas. Taip pat mažokai kalbama ir apie specifinį baltams paveldą, menkai saugomą už dabartinių Lietuvos ir Latvijos ribų (pvz., piliakalnių, mitologinius akmenis ir buvusias šventvietes, kitas mitologijos tradicijai reikšmingas vietas ir artefaktus), teorines jo sampratos ir apsaugos problemas. Teoriniai klausimai, artimesni politinio vandalizmo temai, nušviečiami tik pasitelkiant tolimų pirmųjų, archaiškų kultūrų pavyzdžius, bet ne Lietuvoje ar jos pašonėje esančias realijas.

Kalbant apie elginizmo politiką, leidusią daugelio Vakarų muziejų rinkinius papildyti egzotiškų kultūrų eksponatais (p. 83), nereikėtų pamiršti ir Lietuvos dalyvavimo šiame procese, pradedant Radvilos Našlaitėlio mėginimais egiptologijos srityje ir baigiant egiptologinės ekspozicijos įrengimu Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (Snitkuvienė Aldona. 2011. *Lietuva ir senovės Egiptas: XVI a. pab. – XXI a. pr.: keliautojų, kolekcininkų ir mokslininkų pėdsakais*. Kaunas: Kopa).

Manychiau, kad labiau išplėtoti galėtų būti paribinių, arba mišrių, tapatybių apibrėžimo klausimai, aktualūs kalbant apie bendros baltų-germanų, ypač baltų

slavų tapatybės paieškas ir integraliesnio kultūrinio bendradarbiavimo paveldosaugos srityje (ypač nematerialiosios) siekius, plėtojamus visuomeninių judėjimų, pvz., etnokosmologijos centro „Kryūja“ leidinys „Druvis“ (*Druvis*. <<http://kryuja.org/publikacijas/kryucy/druvis.html>> [žr. 2012 10 05]).

Taikliu naujovišku ir kritišku požiūriu į kultūros ir gamtos paveldo problemas Lietuvoje pasižymi skyrius „Integralioji gamtos ir kultūros paveldo samprata“ (p. 190–206). Tačiau kalbant apie globalias paveldosaugos problemas, kurios aktualios Lietuvoje dėl specifinių baltų kultūros bruožų, manyčiau, reiktų išskirti originalų ir naujovišką Vykinto Vaitkevičiaus požiūrį, kuris padėjo atkreipti dėmesį į kraštovaizdžio ir jo elementų (įskaitant artefaktus) kompleksinę vertę ir papildė kultūros paveldo sampratą šventviečių koncepcija (Vaitkevičius Vykintas. 2004. *Studies into the Balts' Sacred Places*. B. A. R. International Series 1228. John and Erica Hedges, Ltd). Panašiomis nuostatomis remiasi ir užsienio autoriai, tyrinėjantys natūralias šventvietes (Verschuuren et al. (eds.). 2010. *Sacred Natural Sites. Conserving Nature & Culture*. London, Washington: Earthscan Publishers; Mallarach J.-M. (ed.). 2008. *Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values*. Heidelberg: Kasperk Verlag). Itin savotiški pasaulyje ir archeoastronomijos, arba kultūrinės astronomijos, srities tyrimai, kuriuose nagrinėjamos šventviečių bei pastatų astronominės funkcijos (Ruggles C., Cotte M. (eds.). 2010. *Heritage Sites of Astronomy and Archaeoastronomy in the Context of the UNESCO World Heritage Convention: a Thematic Study*. Ocarina Books). Tenka apgailestauti, kad Lietuvoje archeoastronomijos paveldo tyrimų susilaukė itin mažai objektų (pvz., Birutės kalno šventvietė Palangoje).

Norisi atkreipti dėmesį į dar vieną Lietuvai (ir ne tik jai) aktualią autorės paliejamą paveldosaugos problemą, susijusią

su savo ir svetimo paveldo dichotomija (p. 51–57). Svetimas paveldas dėl staigios gyventojų sudėties kaitos per trumpą laiką gali nugrimzti užmarštin ir net išnykti kultūrinės klajoklystės fone. Šie reiškiniai paprastai diagnozuojami kolonijose, arba genocido, etnocido zonose, kai naujaukuriai visiškai susvetimėja vietinės kultūros paveldo atžvilgiu. Tai vyksta ir mūsų pašonėje, Europoje. Baltų/vokiečių kultūros teritorijose buvusioje Prūsijoje, dabartinėje Kaliningrado srityje, po Antrojo pasaulinio karo apsigyvenę kolonistai iš SSRS aktyviai naikino (lėtesniais tempais tai tęsiasi ir dabar) architektūros, kraštovaizdžio, archeologijos, mitologijos paveldą ne tik todėl, kad taip išreiškė politinės pergales jausmus, bet ir todėl, kad jiems tai visiškai nesuprantamos ir svetimos kultūros reiškinys. Šia proga galima prisiminti ir kalbos paminklus – baltiškos bei vokiškos kilmės vietovardžius, hidronimus, kurių „genocidą“ po Antrojo pasaulinio karo įvykdė ne tik Rusija, bet ir Lenkija joms atitekusiame Vokietijos teritorijose. (Šiame kontekste lenkų identitetą turinčių galios struktūrų vykdoma neteisėta gatvių ir lietuviškų vietovių pavadinimų vertimo į lenkų kalbą praktika Rytų Lietuvoje savotiškai gali asocijuotis su minėta polonizacijos politika pokario Lenkijoje). Šiuo atveju paveldo „kitoks perskaitymas“ yra perdėm politizuotas reiškinys. Jis gali būti aiškinamas kaip svetimos teritorijos aneksavimo ar jos kultūros kolonizavimo, asimiliavimo, įsisavinimo ir perkeitimo būdas. Todėl darosi akivaizdu, kad net šiuolaikinės Europos viduryje nemažos kultūros paveldo dalies gyvybingumą lemia jo ryšys su tautinės, dialektinės, nacionalinės ar valstybinės tapatybės ideologijos tradicija bei tą tradiciją palaikyti gebančiomis galios institucijomis. Pavyzdžiui, dabartinė lietuvių tauta neturi galių visa apimtimi puoselėti tam tikrą kultūros paveldo sampratos tradiciją savo istorinėse arba kultūriškai artimose

žemėse užsienyje, todėl šis specifinis baltų kultūros paveldas ten nyksta.

Toliau plėtojant pastabas norisi atkreipti dėmesį į svarbią autorės išvalgą, jog pastaraisiais dešimtmečiais globali kultūros paveldo samprata gerokai prasiplėtė. Postūmį šios platesnės sampratos apibrėžimui ir strategijai suteikė UNESCO veikla paveldosaugos reglamentavimo srityje. Ypač reikšminga, jog buvo plačiai išplėtota ir naujai apibrėžta nematerialaus, žodinio kultūros paveldo samprata, kuri daugiausia apima etninės ar liaudies kultūros apraiškas. Tačiau ir šiuo klausimu autorei labiau rūpi užsienio šalių pavyzdžiai, o lietuvių indėlis į paveldosaugos mintį šioje srityje lieka nepelnytai nepastebėtas.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, šalies intelektualai atkreipė dėmesį į lemiamą etninės kultūros reikšmę nacijos brandai, saugumui ir plėtrai. Dėl šios specifinės ir itin trapios globalizacijos sąlygomis kultūros srities apsaugos ir puoselėjimo, vadovaujantis UNESCO *Tradicinės kultūros ir folkloro apsaugos rekomendacijomis* (1989 m.), Lietuvoje buvo priimtas *Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas* (1999 m.). Jo paskirtis – nustatyti bendrus lietuvių etninės kultūros valstybinės globos pagrindus. Įstatymo preambulėje pabrėžiama, kad etninė kultūra yra tautos būtis, išlikimo ir tvirtumo esmė, nacionalinės kultūros pamatas. Įstatyme apibrėžtos svarbiausios su etnine kultūra susijusios sąvokos, akcentuojama tautos (etnos) kūryba, tautinė savimonė, gyvoji tradicija ir jos nuolatinis kitimas, etnografinių regionų savitumas.

Pagal šį įstatymą 2000 m. buvo įkurta *Etninės kultūros globos taryba* (EKGT) – Seimo ir Vyriausybės ekspertai bei patarėjai etninės kultūros valstybinės globos ir politikos klausimais. Netrukus ji užmezgė bendradarbiavimą su UNESCO, surengė Lietuvoje tarptautinę UNESCO konferenciją, kurios dalyviai iškėlė etninės (liaudies)

kultūros globos, tradicijos ir gyvybingumo puoselėjimo paveldo sistemoje problemas (Astrauskas Rimantas. 2002. *Folk Culture at the Beginning of the 3rd Millennium. Liaudies kultūra III tūkstantmečio pradžioje*. Tarptautinės konferencijos pranešimai. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba). Vėliau, 2002 m., EKGT bendradarbiavo rengiant UNESCO nematerialinės kultūros apibrėžimą ir pasiūlė nemažai pripažinimo sulaukusių formuluočių. Pateikti ir siūlymai dėl UNESCO parengto *Tarptautinės nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencijos* projekto. Vertinant projektą atkreiptas dėmesys į tai, kad dokumentas nesuderintas su 1989 m. UNESCO rekomendacijomis, kuriose nurodoma, jog folkloras (tradicinė arba liaudies kultūra) „yra ir praeities, ir dabarties kultūros neatskiriama dalis“, kad jis yra „gyvas, kintantis reiškinys, prisitaikantis prie naujų sąlygų ir tradicijų“. Todėl EKGT ekspertai pasiūlė patikslinti sąvokas „paveldas“, „tradicinė kultūra“ ir kt., išryškinant tradicinės kultūros gyvuosius reiškinius (Stoškus K., Kondratienė V., Urbanavičienė D., Astrauskas R., Vyšniauskaitė A., Pivoriūnas D., Tumėnas V. 2003. Išvados ir pasiūlymai dėl UNESCO pateikto Nematerialaus kultūros paveldo konvencijos projekto, *Etninė kultūra* 2002: 18–20 (Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys); <<http://daugenis.mch.mii.lt/etno/ataskaita2002.htm>>[žr. 2012 10 05]).

Kalbant apie teigiamą globalių paveldosaugos procesų įtaką Lietuvai verta prisiminti tai, kad remiantis 2006 m. Lietuvos ratifikuota UNESCO *Nematerialaus kultūros paveldo konvencija* Lietuvoje buvo parengtas ir 2007 m. priimtas *Tautinio paveldo produktų įstatymas*. Ypač daug jį rengiant prisidėjo K. Jaskėvičius, D. Urbanavičienė, B. Imbrasienė ir šios recenzijos autorius bei nevyriausybinių organizacijos: Lietuvos verslo darbdavių konfederacija, Lietuvių etninės kultūros draugija, Lietuvos tautodailininkų sąjunga, Lietuvos

kulinarinio paveldo fondas. Šio įstatymo pagrindinė paskirtis – išsaugoti ir skleisti sukauptą tradicinių amatų patirtį, sudaryti tradiciniams amatininkams palankias sąlygas kurti tautinio paveldo produktus, juos realizuoti ir populiarinti.

Nors istorinių miestų apsaugos problemoms autorė skyrė specialų dėmesį (p. 137–154, 289–298), tačiau etnografinių kaimų, kaip etninės kultūros ir etnoarchitektūros bei urbanistikos komplekso, apsaugos problemos į kultūros istorikės interesų ratą netilpo, nepaisant to, jog ši specifinė medinės architektūros apsaugos ir populiarinimo problema labai įdomiai sprendžiama kitose šalyse (Baias Stefan. 2011. Typological Aspects Concerning the Wooden Churches of the Silvaniei Land, *Analele Universității din Oradea* 1. *Seria Geografie*: 137–144). Problemos aktualumą Lietuvai byloja ir EKGIT iniciatyva parengta vyriausybinei „Lietuvos etnografinių kaimų išlikimo ilgalaikė programa“ (LR Vyriausybės nutarimas, 2003 09 16, Nr. 1171. <<http://www.lkcc.lt/index.php?-1547423566>> [žr. 2012 10 05]).

Kalbant apie nematerialiojo paveldo apsaugos specifiką ir problemas Lietuvoje, manyčiau, būtina įvertinti ir reikšmingą užsienio lietuvių indėlį šioje srityje. Kanados kultūros antropologų R. Vaštoko ir J. M. Vaštokienės pastangomis buvo ištyrinėtas, apsaugotas ir pritaikytas turizmui kompleksinis Kanados Peterboro vietovės indėnų nekilnojamojo kultūros paveldo (mitologinis) ir drauge nematerialaus kultūros paveldo (ritualinis, apipintas mitais) objektas – sakralinis Peterboro akmuo su magiškais petroglifais (Vastokas Joan M., Vastokas Romas K. 1973. *Sacred Art of the Algonkians: a Study of the Peterborough Petroglyphs*. Peterborough, Ontario: Mansard Press). Deja, jo apsaugos entuziastų dėžiausmą aptemdė nusivylimas dėl naujojo, perdėm civilizuoto turistinio objekto konteksto, pakenkusio jo natūraliai, lau-

kinei, paslaptinai egzistencijai. Panaši tendencija gali įsisiūbuoti ir pas mus, ES struktūrinių fondų lėšomis pertvarkant natūralią gamtinę aplinką į turistams patrauklų „paveldo produktą“.

Žvelgiant iš lietuviškosios perspektyvos, monografijoje nepaliesiti itin reikšmingi etninės kultūros ir apskritai visos paveldosaugos klausimai, susiję su visuomeninių judėjimų indėliu. Lietuvoje tai buvo kraštotyros, „Ramuvos“, „Atgajos“ ir „Žygeivių“ judėjimai, skatinę ne tik etnografinės, folkloro, kalbos, istorijos, archeologijos, menotyros, biologijos, geografijos ir kt. medžiagos mėgėjišką bei profesionalų rinkimą, archyvų pildymą, lokalių muziejų steigimą, gamtosaugos veiksmus (pvz., masinis ažuolų sodinimas, ekologiniai protestai) ir atitinkamų mokslų plėtrą, bet ir visuomeninę apsaugą (pvz., piliakalnių priežiūra). Iš šių ir jiems artimų judėjimų tarpės išaugo nemažai žymių dabarties paveldosaugininkų, muziejininkų, politikų, paveldą tyrinėjančių mokslininkų ir tradicinę kultūrą puoselėjančių menininkų. Išties įdomu būtų išnagrinėti, kiek šie tinklinės rezistencijos judėjimai yra unikalūs, tik Lietuvai būdingi, ir kaip panašūs procesai vyko globaliu mastu, kuo panašios ir kuo skiriasi nuo lietuviškųjų tokių visuomeninių judėjimų ideologinės platformos. J. Kavaliauskaitės ir A. Ramonaitės sudarytoje neseniai pasirodžiusioje kolektyvinėje monografijoje daroma netikėta išvada apie iš esmės lemiamą šių judėjimų ideologijos ir jų veiklos metodų reikšmę Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atsiradimui (Kavaliauskaitė, J., Ramonaitė, A. (sud.). 2011. *Sąjūdžio ištakų beiėškant*. Vilnius: Baltos lankos). Tačiau abipusiai paveldo ir šių judėjimų santykiai, tai, ką suteikė paveldas judėjimui ir ką judėjimas davė paveldo apsaugai, dar laukia tolesnių tyrimų.

Susipažinus su daugiaaspekčiu interdisciplininiško pobūdžio R. Čepaitienės leidiniu tampa akivaizdu, jog šiuolaiki-

nė paveldosauga yra nepaprastai plati ir kompleksiška sritis, todėl sunku tikėtis, jog vienoje monografijoje įmanoma būtų aprėpti visus jos bruožus ir problemas. Akivaizdu, kad klausimai, susiję su aktualiomis Lietuvoje parkų, skansenų, kultūrinio kraštovaizdžio (šioje sudėtyje ir etnografinių kaimų) ir ypač nevienalytės nematerialaus kultūros paveldo srities es-

minėmis paveldosaugos problemomis, autorės liko nušviesti prabėgomis, todėl su nekantrumu lauksime įdomių ir kritiškų autorės išvalgų ateities darbuose. O su šia monografija susipažinti nuoširdžiai rekomenduoju visų humanitarinių ir socialinių mokslų atstovams, kadangi tai neabejotinai yra vienas reikšmingesnių pastarųjų metų teorinių darbų.

Vytautas Tumėnas
Lietuvos istorijos institutas